

Heemtijdinghen

59ste jaargang nr. 2

juni 2023

*Mobilisatie van 1870 en
de gevolgen voor Woerden*

Stichts-Hollandse Historische Vereniging

Heemtijdinghen

59ste jaargang nr. 2, juni 2023

Inhoud

Woerden en de mobilisatie van 1870 door Bert van Elk	29
Het Verhaal van Woerden: <i>Woerden niet naar provincie Utrecht</i> door Jan van Es	42
De kazerne van Oudewater door Nettie Stoppelenburg	44
Mijmeringen: <i>Citymarketing 100 jaar geleden: stadsgids Woerden 1923</i> door Frans van Bork	54
Doek Vreedenburg gebruikt op dienblad door Iman Vroman	61
Boeksignalement: <i>Lopen langs de Oude Hollandse Waterlinie</i> door Evert de Jong	62

Illustratie omslag:

Na de mobilisatie van 1870 kreeg Woerden een magazijn van Defensie. Bij het vijftigjarig bestaan in 1923 schonk het personeel een monument.
(Detail foto uit archief Stichting Menno van Coehoorn)

Lidmaatschap van de SHHV is voor onbepaalde tijd en wordt automatisch verlengd.
Opzeggen uiterlijk 4 weken voor begin van kalenderjaar (zie ook het colofon).

Woerden en de mobilisatie van 1870*

De bevolking van Woerden kreeg in de negentiende en de twintigste eeuw driemaal te maken met grote aantallen Nederlandse militairen die onverwachts in de stad werden gelegerd: in 1870, in de periode 1914-1918 en in 1939-1940. De aanwezigheid van honderden vreemde militairen had flinke gevolgen voor de inwoners, want de stad was – zeker in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw – niet veel groter van de bebouwing binnen de stadsgracht, die we nog steeds kennen als de Singel.

Door Bert van Elk

Een uitzondering vormden de Pannenbakkerijen, die zich op de noordoever van de Oude Rijn uitstrekten van de Westdam tot aan de Grefte en zelfs nog iets verder tot in Rietveld. Verder kende de stad nog wat bewoning aan het begin van de Oudelandseweg, de Utrechtsestraatweg en de Stationsweg (in 1870 nog een voetpad naar het station). In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw verrees achter de Rijnkade een nieuwe woonwijk tussen de Singel en de Boerendijk.

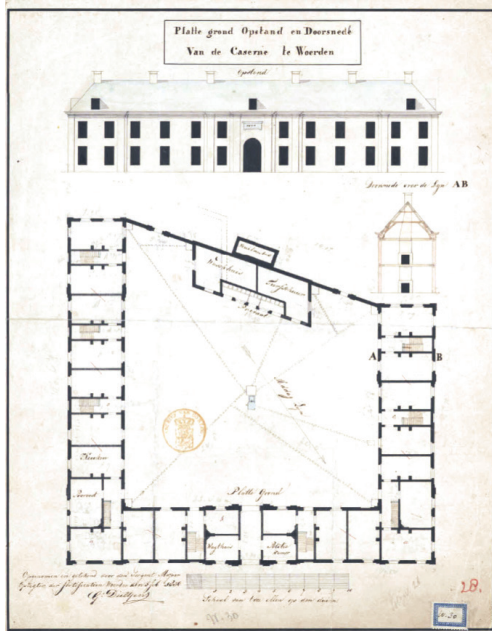
In 1870 telde de stad 4062 inwoners en in de periode 1914-1918 steeg het inwonertal van 5989 naar 6489. In 1939 had Woerden 9126 inwoners.¹ De gevolgen van de mobilisatie in 1939-1940 en 1914-1918 voor de stad en de inwoners zijn uitgebreid beschreven.² Hoe het er in Woerden in 1870 toeging nog niet.

Inleiding

Nederland had het als land moeilijk in de negentiende eeuw. België scheide zich af en Nederland werd van een middelgroot een klein land. Otto von Bismarck probeerde van de kleine Duitse staatjes een eenheidsstaat te maken, in Italië rommelde het en in Frankrijk probeerde Napoleon III zijn grondgebied uit te breiden door het toen nog met Nederland verbonden Luxemburg te annexeren. Oostenrijk en Pruisen veroverden Sleeswijk en Holstein op Denemarken. Enkele jaren later vlogen deze veroveraars elkaar in de haren en bezette Pruisen een Oostenrijks bondgenoot: het koninkrijk Hannover. Daardoor had Nederland aan de oostgrens nog maar één groot buurland: Pruisen. Dat werd in Nederland gevaarlijker gevonden dan Frankrijk.

*Met dank aan de medewerkers van het RHC Rijnstreek en Lopikerwaard en C. Fred Bruijn van het NIMH in Den Haag.

Het oorlogsgevaar leek steeds dichterbij Nederland te komen, want in 1867 dreigde er oorlog met Pruisen over toetreding van Limburg en Luxemburg tot de Duitse Bond. Von Bismarck had dat geëist, maar koning Willem III verzette zich daar tegen. Hij probeerde de Fransen aan zijn kant te krijgen door de verkoop van Luxemburg aan hen. De Franse keizer Napoleon III voelde er wel wat voor. De internationale spanningen liepen in Europa steeds verder op, maar ebden weer weg toen in mei 1867 in Londen een internationale vredesconferentie werd gehouden. Een van de uitkomsten ervan was dat het Groothertogdom Luxemburg en Nederlands-Limburg buiten de Noord-Duitse Bond bleven. Dat hachelijke avontuur was in

Een plattegrond en opstand en doorsnede van de kazerne. Het gebouw bood ruimte aan zo'n vierhonderd militairen tijdens de mobilisatie. Meer dan vijfhonderd werden ondergebracht bij de bevolking. (Illustratie RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/G0429)

Nederland nog niet vergeten, toen in 1870 de spanningen tussen Pruisen en Frankrijk weer opliepen door de opvolging van de Spaanse koningin Isabella II door Leopold van Hohenzollern-Sigmaringen. Frankrijk voelde zich met de komst van een Hohenzollern op de Spaanse troon omsingeld en verklaarde op maandag 19 juli 1870 Pruisen de oorlog.

Verloop van de mobilisatie

Zowel in Nederland als in Duitsland waren al op zaterdag 16 juli de grootverlofgangers onder de wapenen geroepen. Bij Woerdens burgemeester J.J. Muller werd om 13.45 uur het telegram van commissaris der koning James Loudon met de mobilisatieoproep bezorgd. Hij moest de verlofgangers van de lichtingen 1866 tot 1869 oproepen en direct naar hun garnizoenen sturen.³ Voor Woerden ging het om in totaal 127 man.⁴ De Nederlandse miliciens kwamen op woensdag 20 juli op en op zaterdag 23 juli was de mobilisatie voltooid en had de Nederlandse krijgsmacht de oorlogsopstellingen betrokken. Koninklijke Landmacht telde ongeveer 61.000 man, te weten 14.000 beroepsmilitairen, 30.000 militieplichtigen en 17.000 schutters.

Het beroepskader voorzag in die laatste dagen van juli 1870 de oproepen miliciens van de benodigde uitrusting. Het Nederlandse leger kende geen reserveofficieren of dienstplichtig kader. De schutterijen hadden officieren en onderofficieren. In 1869 bepaalde de toenmalige minister van Oorlog, J. J. van Mulken, dat de Woerdense schutterij de benodigde munitie in geval van nood kon ophalen bij de artilleriekazerne – De Wagenloodsen – aan de Singel. Dit magazijn vervulde een regiofunctie, want ook de schutterijen van Gouda, Schoonhoven en Utrecht moesten daarvoor naar Woerden komen. De Woerdense schutterij zou bij een mobilisatie of oorlog niet als zelfstandige eenheid fungeren, maar geheel of gedeeltelijk onder de zogenoemde vestingartillerie vallen.

Het westelijk deel van de Oude Rijn rond 1870. Honderden militairen zijn tijdens de mobilisatie ondergebracht in huizen binnen de singel rond de stad. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W3026)

De vestingartillerie was een onderdeel van de landmacht dat vaste objecten verdedigde zoals stellingen of steden. In dit geval viel de schutterij onder de in Woerden gelegerde eenheid: het derde bataljon van het 2e Regiment Infanterie. Geen uitzonderlijke situatie, want dat was bijvoorbeeld ook in Schoonhoven en Utrecht zo.⁵

In de Woerdense kazerne verbleef sinds 1868 alleen een compagnie van het vierde bataljon van het 8e Regiment Infanterie.⁶ Met de mobilisatie was het rustige leventje voor zowel Woerden als de militairen even voorbij. Volgens de correspondentie uit die dagen tussen de militaire overheid en burgemeester Muller kreeg Woerden in die laatste dagen van juli niet minder dan 905 militairen van het eerste bataljon van het 6e Regiment Infanterie erbij: een hoofdofficier (de commandant van de eenheid), zeventien officieren, 882 onderofficieren en manschappen en nog eens vijf wasvrouwen. Zo'n vierhonderd (twee

compagnieën) kregen in de toch al niet al te grote kazerne onderdak. De overige 505 werden bij de bevolking ondergebracht. Het ging alleen om een slaapplek, want de maaltijden werden in principe in de kazerne genuttigd. Op diezelfde dag, 22 juli, kondigde kapitein-adjudant voor het materieel der Artillerie W.M. Dinaux aan dat nog die dag 61 onderofficieren en manschappen zouden arriveren in Woerden, bestemd voor de Wagenloodsen. De gemeente diende ook voor hen voor onderdak

te zorgen. Alles bij elkaar dus 966 militairen en dat vormde een grote belasting voor de gemeente van net 4000 inwoners.

Om al het militaire verkeer in goede banen te leiden, kreeg Woerden de beschikking over een detachement van de brigade Rijksveldwacht.⁷ Het ging weliswaar maar om twee agenten, maar toch. Een artillerist, die in Woerden materieel kwam ophalen bij de artilleriekazerne (De Wagenloodsen) net buiten de Singels, raakte ernstig gewond toen hij van een wagen viel. Hij werd naar de infirmerie aan de Rijn (nu de Rijnstraat) gebracht.

Woerden was vol! Burgemeester Muller klaagde per brief dan ook over al die militairen bij de commissaris van de koning Loudon.⁸ Muller verwachtte dat er op korte termijn maximaal zo'n vijfhonderd in de kazerne konden worden ondergebracht, maar dan bleef er nog een flink aantal over dat bij burgers werd ingekwartierd. De militairen sliepen alleen bij de inwoners

Gezicht op de molen De Windhond en de kazerne vanaf de Petruskerk in de periode 1870-1880. Bijzonder: de binnen- en buitenwal staan op de foto. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W0457)

van Woerden, vergoelijkte de hoogste provinciaal bestuurder de situatie in zijn antwoord aan Muller. Hun maaltijden werden immers in de kazerne gekookt.

Leuk bedacht door de commissaris van de koning, moet burgemeester Muller hebben gedacht. De werkelijkheid in Woerden was dat maar vierhonderd militairen in de kleine kazerne verbleven en aten en dat de inwoners van zijn stad opdraaiden voor huisvesting en voeding van de overige onderofficieren en manschappen en achttien officieren. Bovendien moest de gemeente ook nog hand- en spandiensten verlenen. Het gemeentebestuur werd bijvoorbeeld een

dag na aankomst van de militairen gevraagd een à twee paarden of een paard en wagen beschikbaar te stellen om een vaartuig van de Wagenloodsen aan de Singel naar het station te transporteren.

Toegegeven: Muller had een punt, want op 11 februari 1870 had de gemeente de jaarlijkse Lijst van inkwartiering over 1870 opgemaakt en op de lijst van woningen waar militairen konden worden ondergebracht, prijken 422 woningen en de namen van hun bewoners. Er was in principe plaats voor 585 onderofficieren en manschappen en 23 officieren. Vijftig plaatsen bij inwoners gingen door vrijstellingen verloren. De

meeste Woerdenaren moesten aan een of twee militairen onderdak geven; in twee gevallen drie en in een geval vier militairen.⁹

Met de komst van zoveel militairen was de rek er dus qua mogelijkheden van huisvesting uit. Burgemeester Muller vond het aantal militairen voor zijn gemeente te hoog en vroeg aan de commissaris van de koning in Zuid-Holland daar wat aan te doen. De commissaris op zijn beurt vroeg de minister van Oorlog in het vervolg militairen in andere gemeenten in te kwartieren.

In Woerden gelegerde militairen werden na enige tijd naar Arnhem, het fort bij Westervoort, Nijmegen en omliggende forten en Doesborgh verplaatst.¹⁰ De stemming onder de soldaten was goed, ondanks het tekort aan paarden en goed materieel. Zo bleken dat de gereedschapskarren van het

bataljon mineurs en sapeurs (nu: de genie) weliswaar in de Wagenloodsen aan de Singel stonden, maar niet waren uitgerust met materieel. De eenheden gingen dus zonder hun spullen op pad. Het duurde tot 3 augustus voordat zes van de tien benodigde karren waren uitgerust en bespannen.¹¹

Bewaking van de gevangenis

De 'eigen' Woerdense compagnie had door de mobilisatie andere taken dan gebruikelijk te vervullen en dat betekende dat die niet meer de gevangenis in het kasteel kon bewaken. Volgens het telegram van de minister van Justitie F.G.R.H. van Lilaar van 16 juli aan burgemeester Muller, werd de plaats van de militaire eenheid in Woerden nu ingenomen door de plaatselijke schutterij. Dat werd nog eens bevestigd in de brief van 18 juli

Gezicht op het kasteel van Woerden rond 1870. Ten tijde van de mobilisatie was het nog in gebruik als vrouwengevangenis. Daarna werd het een van de drie magazijnen van Defensie. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W3030)

Een bijzondere foto van de Hoge Wal, voor de afgraving in 1885. De foto is in zuidelijke richting gemaakt. Op de achtergrond is het kasteel te zien met de portierswoning er voor. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W3030)

1870 van commissaris der koning Loudon, waarin hij het goedkeurde dat de schutterij de garnizoensdienst overnam, waaronder begrepen de wachten bij de gevangenis.¹² De vergoeding voor de dienst bedroeg voor een onderofficier 1,70 gulden, voor een korporaal 1,20 gulden en voor een tamboer of schutter een gulden. De commandant van de Woerdense dienstdoende schutterij, kapitein Pieter Cornelis Knijff (tevens raadslid en

wethouder), kreeg geen vergoeding.¹³

Om de schutterij te bewapenen kreeg men uit het Magazijn voor Militaire Kleeding en Uitrusting in Delft 46 infanteriesabels en begin september 1870 nog eens twaalf.¹⁴ Als de nood het hoogst is, is de redding nabij. Het bestuur van de Woerdense Vereniging tot Bevordering der Volksweerbaarheid, (ruim dertig leden "... meerendeels in uniform

gekleed en voorzien van schietgeweer met bajonet") bood via voorzitter J. de Vries Robbé, op 20 juli aan de gemeente aan die taak over te nemen, die "de militaire magt" moest laten liggen.¹⁵ De door hem in de brief aan Muller gebezigde omschrijving 'schietgeweer' doet koddig aan en verwacht je niet bij de voorzitter van een zich serieus nemende schietvereniging, maar eerder van een klein kind van zes of zeven jaar. Toch was het aanbod van de vereniging niet vreemd. Militair historicus Wim Klinkert stelde in zijn proefschrift dat de schutterijen niet meer waren dan lokale politietroepen die werden samengesteld op basis van dienstplicht voor alle mannen van 25 jaar. Er was nauwelijks aandacht voor militaire training. "Met name op het platteland bestonden deze korpsen alleen op papier", aldus Klinkert. De schutterijen vielen onder het ministerie van Binnenlandse Zaken. Alleen in noodgevallen maakten ze deel uit van het reguliere leger en vielen dan onder het departement van Oorlog. "De positie van de schutterijen zweefde dus onduidelijk tussen lokale ordehandhaving en legerreserve in." Niemand verwachtte volgens Klinkert een bijdrage van enig belang van de schutters.¹⁶ De dienstdoende schutterij van Woerden was de gehele periode van de mobilisatie niet of nauwelijks zichtbaar. Burgemeester Muller maakte graag van het aanbod van de vereniging gebruik als het garnizoen zou vertrekken en in geval van nood, liet hij per brief weten. Hij bood de ruimte van het raadhuis aan als verzamelplek voor de vereniging, om daarna verder te zoeken naar een gepaste plek.

Woerdense middenstand

Had de mobilisatie voordelen voor de plaatselijke middenstand? Ja, zou je op het eerste gezicht zeggen. Militairen moeten immers ook eten en drinken, net als hun paarden. De praktijk was gedeeltelijk minder positief. De broodbakkers in Woerden

hadden in elk geval weinig profijt van al die militairen. Het brood voor de in Woerden en de Wierickerschans gelegeerde militairen werd aangevoerd uit de militaire bakkerij in Utrecht.¹⁷ Wellicht kochten sommige militairen wel eens iets lekkers bij een bakker, maar de omzet zal er niet opmerkelijk door zijn gestegen. Wellicht dat voor groenten en zuivel wel een beroep werd gedaan op de plaatselijke middenstand, zoals ook nog tijdens de mobilisatie van 1914-1918 werd gedaan.

Voor het leveren van stro voor de stallen, hooi en ander voedsel voor de dieren had het ministerie van Oorlog vaak contracten met grotere ondernemers. Voor de periode 1 november 1869-31 oktober 1870 werden de fourages voor Zuid-Holland verzorgd door de firma's C. van Cazant (Leiden) en A.G. Huijskens uit Den Haag. Voor de provincie Utrecht waren dat de firma's H. de Haart (Utrecht) en H. Gerritsen (Amersfoort). Omdat Utrecht dichterbij is dan Leiden of Den Haag is het niet onwaarschijnlijk dat het voer voor de 'Woerdense' paarden uit Utrecht kwam.¹⁸

Aan het vervoer van militairen viel ook niets te verdienen door Woerdense ondernemers. Daarvoor had het departement in april 1869 een regeling getroffen met een in Alphen gevestigd bedrijf. In Woerden gelegeerde militairen die naar Leiden en terug reisden, maakten daarvoor gebruik van de stoomboten Stad Woerden 1 en Stad Woerden 2.¹⁹

Er waren wellicht twee beroepsgroepen die wél voordeel hadden bij de mobilisatie: de eigenaren van kroegen en de bordeeluitbaters. De militairen hielden wel van een borrel en gingen geregeld met elkaar en inwoners van Woerden op de vuist. Ook wisten militairen vrouwelijke inwoners van Woerden te waarderen. Het archief van de burgemeester van Woerden stopt voor het jaar 1870 op 5 augustus, toen de mobilisatie net drie weken gaande was. Daarin staat niets over

De Oude Rijn in de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Op de Vischbrug vochten militairen met inwoners van de stad. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W3027)

voorzaken met militairen die tijdens de mobilisatie plaats hadden. Dat geldt ook voor het archief van het college van burgemeester en wethouders. In het archief van de burgemeester over de jaren die op 1870 volgden, zijn wel voorbeelden te vinden. Er is geen reden om aan te nemen dat zich in 1870 geen vechtpartijen hebben voorgedaan en in de jaren daarna wel. Ter verduidelijking: wie in die tijd aangifte wilde doen van een voorval, deed dat over het algemeen niet bij de politie, zoals nu het geval is, maar bij de burgemeester die na opmaking, het proces-verbaal doorstuurde naar de officier van justitie in Leiden. Enkele voorbeelden: In de nacht van 2 op 3 januari 1873 vond

op de Vischbrug een vechtpartij plaats tussen vier à vijf militairen en burgers van Woerden. Agent Adrianus van Eijk werd op de grond gegooid en kreeg enkele slagen van sabels. Toen twee andere agenten hem kwamen helpen, gingen de militairen er vandoor. Fourier Johan Gertee van de in Woerden gelegerde eerste compagnie van het vierde bataljon van 8e Regiment Infanterie was er ook bij en was zo brutaal, dat hij werd aangehouden. Gertee was kennelijk zo dronken dat zijn sabel hem uit voorzorg was afgenomen door Woerdenaar Hendrik Hilgerman. Uiteindelijk kwam eerste luitenant-kwartiermeester A. Knaap erbij en stuurde de dronken militair naar de kazerne.

Een kaart van Nederland met daarop de garnizoenen die vanuit Woerden werden bevoorrad uit de atlas Nederland in zakformaat, van J. H. Kromhout (Den Haag 1885). Een exemplaar van de atlas bevindt zich in het archief van de Stichting Menno van Coehoorn.

Op 28 september 1872 deed Adriana Mook aangifte tegen de vrouw van Arie Vlasman en haar zoon Johan, want zij had haar tijdens een ruzie beledigd. Johan had tegen Adriana gezegd dat zij een ‘stinkende hoer’ was. “Je hebt je laten gebruiken voor een half kommiesbrood (ook bekend als kuch –BvE) aan de stijl van de deur door een soldaat, die nu in de infirmerie is opgenomen.”²⁰

Op 26 maart 1873 ontving burgmeester J. Nolen een boze brief van de plaatsvervangend Woerdense garnizoenscommandant, kapitein A. Kolf, omdat het aantal militairen met een geslachtsziekte in Woerden de laatste

tijd was toegenomen. Manschappen (soldaten) van het garnizoen hadden verklaard dat ze bij weduwe De Bruijn in de Achterstraat waren geweest. Kolf had de pand van de weduwe tot verboden gebied verklaard voor militairen en ook contact op de publieke weg met de vrouw verboden.²¹

Ruziënde inwonsters van Woerden verweten elkaar regelmatig dat zij ‘het hielden’ met militairen of een hoer waren. Johanna Francisca Bruinnesse(n) deed 8 juli 1873 aangifte tegen vrouw Flier, omdat zij haar ervan beschuldigde een hoer te zijn en daarvoor in Den Bosch gevangen had gezeten. Oorzaak van de ruzie was dat ze

De onthulling van het monument dat het personeel van het defensie-magazijn schonk in 1923 bij het vijftig-jarig bestaan. Het werd onthuld door de minister van Oorlog, Van Dijk. Op de toren staat een foto van de Vereenigde Fotobureaux, een voorloper van ANP Foto. (Foto archief stichting Menno van Coehoorn)

Het monument uit 1923, geschonken door het personeel bij het 50-jarig bestaan van het magazijn. (Foto auteur)

tegen Flier had gezegd dat ze had gezien dat Fliers dochter twee korporaals was gevolgd, nadat die vriendelijk hadden gegroet. Een andere inwonster had weer tegen Flier gezegd dat een dochter van haar het met een kanonnier in Delft hield. Getuigen hadden ook gehoord dat Flier tegen Bruinnesse had gezegd dat ze “hoer van onderofficieren en van Heeren uit Woerden” was. In dit laatste geval is de vraag of er echt sprake was van prostitutie of slechts van een uit de hand gelopen burenruzie.

Afloop

De landmacht was niet ingesteld op beweging, dat wil zeggen aanval en verdediging. Het was ingericht op de verdediging van vaste plekken. Er werd wel een veldleger opgericht

onder bevel van de Prins van Oranje, maar voordat de nieuwe organisatie goed op poten stond, begon de demobilisatie halverwege september al weer, want Pruisen had Frankrijk bij Sedan verpletterd, hoewel de oorlog pas in februari van het volgende jaar was afgelopen. Het tijdelijk gevormde veldleger bestond uit 3 divisies met elk 2 brigades en 3 zelfstandige brigades die weer uit enkele regimenten bestonden.²² Aan het einde van die maand waren de meeste militairen weer thuis. De demobilisatie duurde tot 1 oktober 1870. De derde compagnie van het vierde bataljon van het 8e Regiment Infanterie keerde weer terug naar Woerden.

Uit een verslag over de mobilisatie dat minister van Oorlog A. Engelvaart in september 1871 naar de Kamer stuurde, bleek dat er veel mis was aan de Nederlandse krijgsmacht. De opkomst van de militairen en de daarop volgende concentratie van de troepen verliep vlot en kon zelfs nog korter. Op het gebied van het materieel echter, was aan vrijwel alles een tekort: munitie, kleding, veldflessen, kampementsdekens en paarden. Staven waren onderbezet en vestingen in slechte staat. Kortom: de landmacht stond er slecht voor. De meeste voorstellen tot verbetering van de landmacht verdwenen van tafel, omdat het directe oorlogsgevaar was geweken en de parlementariërs er het nut niet meer van inzagen.

Demobilisatie wil uiteraard niet zeggen dat alles voor Woerden op 1 oktober 1870 weer “normaal” was. De kermis van 24 oktober bij voorbeeld, ging onder invloed van de aanwezige aantallen militairen niet door. Commissaris van de koning in Zuid-Holland Loudon adviseerde dat op 5 september, toen waren de militairen nog onder de wapenen waren. Burgemeester Muller stelde de raad voor de kermis te schrappen en aldus geschiedde.²³

Heeft Woerden nog iets aan de mobilisatie van 1870 overgehouden? Welzeker! De

gebrekkige voorziening van materieel was er de reden van dat er naast het Rijks Magazijn in Delft er ook een kwam in Amsterdam en een in Woerden. Het magazijn in Delft was niet meer toereikend om al de kampementsgoederen, velduitrusting, laken en kleding voor uniformen, hospitaalfournituren, bedden en dergelijke op voorraad te hebben. Daarom besloot het departement een soortgelijk magazijn aan te leggen in het kasteel in Woerden, dat beschikbaar kwam, nadat de vrouwengevangenis naar Den Bosch was verplaatst. Het kasteel was weer teruggegeven aan het Departement van Oorlog. “Het nieuwe magazijn zal op een gelijke wijze ingerigt en beheerd worden als het magazijn te Delft. Dus, er moet in het daartoe benodigde personeel worden voorzien”, schreef minister Engeltaart aan de Kamer.²⁴ Van dat magazijn heeft Woerden bijna 130 jaar plezier gehad. Aan de militaire aanwezigheid in Woerden kwam pas in 2001 een einde met de verplaatsing van de werkplaats naar Bathmen. Al die jaren hebben er honderden Woerdense gezinnen een inkomen gehad dankzij wat onder de bevolking bekend stond als ‘het magazijn’. Defensie was tientallen jaren een van de grotere, zo niet de grootste werkgever van het stadje. Als herinnering aan ‘het magazijn’ staan op het Defensie-eiland nog altijd enkele gebouwen zoals het oude ketelhuis, de wasserij en verder de schoorsteen en het monument ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het magazijn.

Over de auteur:

Bert van Elk is geboren en getogen in Woerden. Hij werkte meer dan 44 jaar in de journalistiek. Eerst bij kranten en tijdschriften en de laatste 32 jaar als journalist bij het Ministerie van Defensie. Hij studeerde contemporaine geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij schreef diverse boeken over historische onderwerpen onder zijn eigen naam en werkte aan andere boeken mee.

Literatuurlijst

Geraadpleegde archieven:

Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard:
W002: Inv. nrs. 520, 490, 492, 493, 520, 525, 1518, 1547 B, 1572.

Lijst van geraadpleegde boeken, tijdschriften en kranten:

Bevaart, W.: *De Nederlandse defensie (1839-1874)*, Bijdrage van de Sectie Militaire Geschiedenis, nr 22. Den Haag, 1993
Klinkert, W: *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914*. Den Haag 1992.
Militaire Spectator, uitgave van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap. Jaargang 1964.
Nederlandse Staatscourant van 17 en 18 juli 1870
Plomp, Nico: *Woerden 600 jaar stad*, Stichts-Hollandse Bijdragen 13. Woerden, 1972.
Recueil Militair bevattende de wetten, besluiten en orders betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landmagt. Gedrukt en uitgegeven op speciale autorisatie van het Departement van oorlog’. Den Haag, 1870 (1869) en 1871 (1870)
Ringoir, H.: *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en van 1815 tot 1940*. Uitgegeven in Bijdragen van de Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 8. Den Haag, 1980.
Het Vaderland: Staat- en letterkundig nieuwsblad van 18 juli 1870

Websites:

[https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch, Vergaderjaar 1871-1872](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch,Vergaderjaar1871-1872)

Foto's:

Collectie Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard, tenzij anders vermeld.

Noten

1. Plomp, Nico: *Woerden 600 jaar stad*, Stichts-Hollandse Bijdragen 13. Woerden, 1972. Pag. 147 en 149. Woerden telde op 31 december 1870 4062 inwoners en een garnizoen van 217 militairen.
2. Zie daarvoor: Elk, Bert van: *Woerden en de Wereldbrand 1914-1918*, Soest 2018 en Elk, Bert van: ‘Voorspel en mobilisatie, ‘de Meidagen’ in: *Bedreigd, Bezet, Bevrijd. Woerden, Harmelen, Kamerik en Zegveld in de Tweede Wereldoorlog* door Rob Alkemade e.a.. Woerden 2020. Pag. 8-37.
3. RHCRL, W002: archief gemeente Woerden 1811-1936. inv. nr. 490.
4. Idem, inv. nr. 1547 B: de inschrijvingsregisters voor de nationale militie, provincie Zuid-Holland, 3^e militiedistrict, 16^e kanton gemeente Woerden.
5. *Recueil Militair bevattende de wetten, besluiten en orders betreffende de Koninklijke Nederlandsche Landmagt. Gedrukt en uitgegeven op speciale autorisatie van het Departement van oorlog*. Den Haag, 1870. Pag. 19, 20 en 49.
6. Het Vaderland: Staat- en letterkundig nieuwsblad van 18 juli 1870, de Nederlandse Staatscourant van 17 en 18 juli 1870. Zie ook: Ringoir, H.: *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en van 1815 tot 1940. Uitgegeven in Bijdragen van de Sectie Militaire Geschiedenis*, nr. 8. Den Haag, 1980.
7. W002, inv. nr. 490, telegram 433.
8. W002, inv. nr. 490.
9. W002, inv. nr. 1572.
10. ‘Verslag nopens de mobilisatie van een gedeelte van liet leger in 1870 en de verdere in verband daarmee genomen maatregelen’ op [https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch, Kamerstuk 13, nr. 2, Vergaderjaar 1871-1872, pag. 101-136](https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch,Kamerstuk13,nr.2,Vergaderjaar1871-1872,pag.101-136).
11. Idem.
12. W002, inv. nr. 520.
13. Idem, inv. nr. 1518.
14. Idem inv. nr. 525. Volgens het Verslag 1870 telde de schutterij in Woerden 100 man, waarvan vijftien actief en 85 man in reserve. De bij wet gevorderde sterkte van de schutterij bestond uit 56 man. De sterkte van de zogenoemde eerste Ban der Schutterij bestond uit veertien actieve leden en 57 reserve. Ter verduidelijking: elke gemeente kende een schutterij.

- Gemeenten met meer dan 2500 inwoners hadden een dienstdoende schutterij en gemeenten met minder dan 2500 inwoners een rustende schutterij. De dienstdoende schutterij was een ‘hulppolitie’ die kon optreden bij onlusten. De rustende schutterij hoefde normaliter niets te doen. In het geval van een oorlog werden de schutterijen verenigd tot de landstorm. De schutterijen waren in zo’n geval verdeeld in zogenoemde bans. De rustende schutterij bestond uit bataljons en de bataljons uit compagnieën. Mannen van 25-34 jaar waren schutterijplichtig. Iedere man van 25 jaar moest zich inschrijven.
15. W002, inv. nr. 490.
 16. Klinkert, W: *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914*. Den Haag 1992. Pag. 22-23.
 17. Recueil Militair 1869. pag. 320.
 18. Idem, pag. 284-286.
 19. Idem, pag. 119.
 20. W002: inv. nr. 492
 21. Idem, inv. nr. 493.
 22. Wolting, A, Luitenant-Kolonel der Infanterie: ‘Drie maal mobilisatie en de tegenwoordige situatie’ in: *Militaire Spectator, uitgave van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap*. Jaargang 1964. Pag. 163 en 164.
 23. W002. Inv. nr. 520.
 24. Staten-Generaal Digitaal, 1872-1873, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1873, Bijlage A, pag. 10

